

**Masarykova univerzita
Filozofická fakulta**

Ústav české literatury a knihovnictví

Český jazyk a literatura

Lenka Máčalová

**Napětí mezi poetikou
biedermeieru a ideálního realismu**

**Komparace románu Der Nachsommer A. Stiftera a
Západu K. V. Raibe**

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Zuzana Urválková, Ph.D.
2016

*Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně
s využitím uvedených pramenů a literatury.*

.....

Lenka Máčalová

Ráda bych na tomto místě poděkovala vedoucí své bakalářské práce, Mgr. Zuzaně Urválkové, Ph.D., za věnovaný čas a cenné rady, které mi vždy ochotně a trpělivě poskytla. Děkuji také své rodině za podporu při studiu, Lukášovi za pevné nervy a Terce za přátelskou pomoc.

Obsah

Obsah	4
1 Úvod	6
2 <i>Západ a Pozdní léto</i>	7
3 Recepce Stifterových děl v českém prostředí	10
3.1 Literárněhistorická recepce	10
3.2 Dobová literárněkritická recepce.....	13
3.3 Překlady a vydání Stifterových děl v Čechách.....	14
4 Literárněteoretické pojmosloví.....	15
4.1 Biedermeier v literatuře.....	15
4.2 Realismus	16
4.3 Idyla a ideální realismus.....	18
5 Komparace <i>Západu a Pozdního léta</i>	20
5.1 Typ vypravěče a vypravěčská perspektiva.....	20
5.1.1 Stifterův vypravěč	21
5.1.2 Vypravování v <i>Západu</i>	22
5.2 Postavy	24
5.2.1 Postavy <i>Pozdního léta</i>	24
5.2.2 Postavy románu <i>Západ</i>	27
5.3 Čas.....	28
5.3.1 Kategorie času v <i>Pozdním létě</i>	28
5.3.2 Čas Raisova <i>Západu</i>	29
5.4 Prostředí	30
5.4.1 Prostředí <i>Pozdního léta</i>	30
5.4.2 Prostředí v <i>Západu</i>	31
5.5 Utváření tématu	32
5.5.1 Výrazné motivy v <i>Pozdním létě</i>	32

5.5.2	Motivy v <i>Západu</i>	33
5.6	Styl	34
6	Závěr.....	35
7	Seznam použité literatury a zdrojů	37
7.1	Primární zdroje.....	37
7.2	Sekundární zdroje.....	37

1 Úvod

Tvorba Adalberta Stiftera (1805–1868), německého spisovatele, výtvarníka a předního představitele *biedermeieru*, bývá v českojazyčném prostředí srovnávána zejména s prózami Boženy Němcové¹ nebo s tvorbou Karla Klostermanna.² S Němcovou jej sblíží pojetí *biedermeieru* a literární idyly, zatímco v případě Klostermanna je styčným bodem tematizování Šumavy a jihočeské přírody. Stifterův odkaz je dnes, téměř století a půl od jeho smrti, stále živý. Od čtyřicátých let 20. stol. je například činný spolek Adalberta Stiftera, který prohlubuje kulturní povědomí o německé literatuře v Čechách.

Cílem práce je analyzovat napětí mezi prvky *biedermeieru* a tzv. ideálního realismu ve Stifterově tvorbě a v díle českého prozaika Karla Václava Raise (1859–1926) na konkrétním příkladu dvou vybraných románů – Raisova *Západu* a Stifterova *Pozdní léta* (*Der Nachsommer*). Přestože doba jejich vzniku se liší o čtyři desetiletí a mezi autory neexistuje prokazatelná spojnice, nalézáme mezi těmito romány řadu podobností. Společným rysem obou děl je zejména pojetí stárnutí a tematizace moudrého stáří, které je čtenáři prezentováno prostřednictvím *biedermeierovských* a realistických podob literárnosti.

Dva vybrané romány jsou porovnány na základě literárních postav, typu vypravěče a vyprávěcí perspektivy, dále také z hlediska prostředí, a utváření tématu. Součástí práce je také zpracování recepce Stifterova díla k časovému mezníku Raisova *Západu*, abychom ukázali, jak u nás byla tvorba tohoto německého literáta přijímána v době, kdy *Západ* vznikal, a jak mohl Stifterův obraz ovlivnit Raisovu literární tvorbu.

Základní literaturou této práce jsou primární texty. Stifterův román *Pozdní léto* budeme citovat česky z prvního překladu Jitky Fučíkové, ale kvůli možným významovým nuancím přihlédneme také k německému originálu. Teoretickým východiskem pro analýzu děl je pro nás zejména monografie naratoložky Shlomith Rimmon-Kenanové *Poetika vyprávění a Teorie vyprávění* Franze Stanzela. Velkou část sekundární literatury k období 19. stol. tvoří interpretace a studie Jaroslavy Janáčkové.

¹ Srov. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Rané setkání Boženy Němcové s Adalbertem Stifterem. Jeden klíč k Babičce. In: *Božena Němcová a její Babička*. [online] Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006, [cit. 26. 04. 2016] s. 73–82. Dostupné z: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/kongres/tretiIII/tretiIII.pdf>.

² Srov. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Novoromantické kolem Ruchu, Lumíru, Květů. In: LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 359.

2 *Západ a Pozdní léto*

Na úvod chceme představit romány, které v této práci srovnáváme. Uvedeme kontext vzniku, místo v tvorbě autorů a stručně nastíníme děj. Krátce se budeme věnovat také recepci Karla Václava Raise. Přijetí Stiftera u nás bude součástí samostatné kapitoly.

Český prozaik Karel Václav Rais bývá tradičně označován za představitele českého realismu a venkovské prózy.³ V tzv. „akademických“ *Dějínách české literatury* je prezentován jako autor, který „podrobil soudobý venkov kritickému rozboru; vyjádřil napětí mezi venkovem a městem,“⁴ ale také toužil „ztělesnit ideál společenského soužití, který by byl s to působit na morální obrodu [...] národa.“⁵ Podle Aleše Hamana je možné Raise na základě některých jeho próz označit jako předchůdce naturalismu v české literatuře. Mezi tato díla řadí Haman např. *Kalibův zločin*.⁶ Jaroslava Janáčková v *České literatuře od počátků k dnešku* dělí Raisovu tvorbu podle typického rysu hlavní postavy. V jedné části povídek a románů se objevuje ostrčený, často ostatními obelhavaný a „plachý dobrák se srdcem na dlani,“⁷ jehož příběh končí většinou tragicky. V Raisových idylách nalézáme také dobráka a důvěřivce, který se ale svou houževnatostí a odhodláním dokáže postavit nepřizní osudu.⁸

K idylám jsou řazeny romány *Zapadlí vlastenci* (1884), *Pantáta Bezoušek* (1897), *Výminkáři* (1891) a také *Západ*, který patří k Raisovým pozdějším dílům. Knižně byl poprvé vydán v roce 1899, časopisecky ale vycházel už od roku 1896 v *Osvětě* a je podle kritiků řazen mezi autorova nejzdařilejší díla⁹, či dokonce za jeden z prvních českých psychologických románů:

„Rais, všeobecně uznávaný jako spisovatel lidový a lidovýchovný, patří svým *Západem* k tvůrcům českého románu psychologického, k prvním českým romanopiscům, kteří objevovali pohnuté románové „děje“ ve vnitřní aktivitě a činnostech jedinců vykázaných na sám pokraj bezmoci.“¹⁰

³ Srov. FORST, Vladimír. Karel V. Rais. In: OPELÍK, Jiří a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000, s. 1198–1203.

⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In: BRABEC, Jiří a kol. *Dějiny české literatury III*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 465.

⁵ Ibidem, s. 465.

⁶ Srov. HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně*. Praha: ARSCI, 2010, s. 300–302.

⁷ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Literatura realisticko-naturalistické orientace. In: LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 372.

⁸ Srov. ibidem, s. 373.

⁹ Srov. NEJEDLÝ, Zdeněk. S K. V. Raisem. In: *Sborník k uctění památky K. V. Raise*. Jičín: Raisův státní ústav učitelství, 1936, s. 69.

¹⁰ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Západ*. In: *Stoletou alejí*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 195.

Význam tohoto románu tkví nejen v zobrazení stárnoucího kněze, který si udržuje životní sílu i přes to, že ho mnozí blízcí opustili, ale také v zachycení nehostinného rázu hornaté krajiny, kam je děj zasazen. *Západ* se odehrává v horské vesnici Studenec. Hlavním hrdinou je přibližně devadesátiletý Antonín Kalous, který je důležitou osobností pro celou vesnici. Každému se snaží pomáhat a vždy přichází s dobrým slovem. Sám má ale řadu starostí – mladý kaplan, který mu ve farnosti pomáhá, odchází pryč ze Studence, aby byl blíž k matce; Kalousova mladší sestra Kristinka, která se o něj stará, náhle umírá a sám Kalous sice takřkajíc „čeká na smrt“, ale i přes všechny problémy se nevzdává. Ze všeho nejvíc touží zemřít doma na faře, a ne někde na výminku, což se mu v poslední kapitole románu splní.

Západ je často spojovaný s Raisovou učitelskou zkušeností z Trhové Kamenice v Železných horách, kam přišel roku 1877. Jak uvádí Jaroslava Janáčková v Raisově medailonu ve vydání *Západu*,¹¹ byl Rais „pohnut strohou a drsnou krásou Železných hor i houževnatostí tamního lidu“¹², což je patrné také z jeho korespondence. Rais chtěl být blíže kultuře a literárnímu světu, ale pobyt na Hlinecku mu to neumožňoval.¹³

Jak už bylo řečeno, bývá Rais řazen mezi autory venkovské realistické prózy. Samotný pojem realismu je ale problematický, protože se s ním pojí celá řada definic a různých pojetí. Jestliže vycházíme z časového vymezení realismu, které v české literatuře sahá od poloviny 19. stol. do začátku 20. stol., můžeme sem Karla Václava Raise zařadit. Podle Dalibora Turečka jsou pro určení žánrového realismu důležitá dvě východiska – specifický způsob utváření textu a téma.¹⁴ V *Západu* se tato dvě východiska střetávají, např. Janáčková si všímá hluboké psychologické charakteristiky, bohaté na jemné odstínění,¹⁵ která patří k metodám realistických textů. Zároveň román poukazuje i na optimistickou vizi skutečnosti, nalézáme v něm tedy prvky ideálního realismu: „Do *Západu* vložil Rais nejen svou zkušenost, ale i svůj sen o vyrovnaných lidech, kteří dovedou zakořenit v nehostinných končinách, kam je zavál nepříznivý vítr.“¹⁶

Román *Pozdní léto* se řadí k pozdější tvorbě česko-rakouského výtvarníka a spisovatele Adalberta Stiftera. Vyšel v roce 1857, kdy byl jeho autor známý jako

¹¹ Ve vydání *Západu* z r. 1971.

¹² JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel Václav Rais. In: RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 3.

¹³ Srov. ibidem, s. 4.

¹⁴ Srov. TUREČEK, Dalibor. Synopticko-pulzační model českého literárního realismu – Pracovní hypotéza. In: TUREČEK, Dalibor a kol. *České literární romantično*. Brno: 2012, s. 266.

¹⁵ Srov. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Západ*. In: *Stoletou alejí*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 194.

¹⁶ Ibidem, s. 193.

povídkář a novelista; mezi jeho díla patří např. šestisvazkové *Studien* (*Studie*, 1840–1845) nebo dvousvazkový výběr *Bunte Steine* (1853), kam byla zařazena známá povídka *Bergkristall* (*Horský křišťál*), která vycházela časopisecky už ve 40. letech pod názvem *Der heilige Abend*.

Pozdní léto je tzv. Bildungsroman, v němž je hlavním hrdinou mladík Jindřich Drendorf. Ten z pozice vypravěče zprostředkovává příběh o svém zrání a postupné výchově, v níž hrál hlavní roli svobodný pán Risach. Pro Jindřicha je tento muž vzorem – polyhistor, který vyniká v mnoha oblastech. Věnuje se biologii, zemědělství, výtvarnému umění, architektuře a mnoha řemeslům. Hlavní hrdina, jehož studijním oborem byly původně přírodní vědy, se díky Risachovi rozvíjí i v dalších odvětvích a objevuje v sobě skryté vlohy pro umění.

V románu jsou klíčovými prvky řád a harmonie, které zprostředkovává rodina. Sám Risach sice rodinu nemá, ale takřka otcovskou lásku dává dětem své dávné milé. Až v závěru románu je čtenářům představen celý Risachův životní příběh, který je poznamenaný vášnivým, ale nenaplněným vztahem s měšťanskou dcerou Matyldou, který následně nahradil studiem a budováním kariéry. Po letech se sice milenci znovu setkávají, ale jejich vztah nejde kvůli uplynulému času vrátit zpět.

Také Jindřich najde v románu svou lásku, Matyldinu dceru Natálii, kterou se dlouho zdráhá oslovit. Jeho city jsou ale, na rozdíl od milostné zkušenosti jeho mentora, opětované a jejich rodiny lásce přejí. Svazkem Jindřicha a Natálie kniha končí. Vypravěč přitakává „čistému rodinnému životu“, který je v románu cestou k harmonii.

3 Receptce Stifterových děl v českém prostředí

Adalbert Stifter, autor románu *Pozdní léto*, byl v první polovině 19. stol. v českých zemích známým literátem. Ve svých německy psaných dílech se vracel na rodnou Šumavu a zobrazoval české dějiny. Např. v historickém románu *Wittiko*, česky *Vítek*, vylíčil vztah Čechů a Němců „jako harmonické soužití a vzájemné doplňování dvou národů v jedné vlasti“¹⁷. Nejen z tohoto důvodu bylo Stifterovo dílo v českojazyčném prostředí hojně reflektováno. Jeho křestní jméno bývalo v soudobých literárněkritických reflexích dokonce počesťováno a objevovalo se v nich jako „Vojtěch“ Stifter.

Reakcí na Stifterovo dílo přibývá až od desátých let 20. stol., kdy v Praze začal jeho díla v němčině vydávat August Sauer. Nás bude zajímat hlavně doba do vzniku *Západu*, tedy do roku 1896, kdy začal vycházet časopisecky v revue *Osvěta*.

Román *Pozdní léto* vyšel poprvé v roce 1857 a již od roku 1865 je k nalezení v záznamech Národní knihovny České republiky. Do češtiny byl sice přeložen až v roce 1968, ale čtenář 19. stol. s němčinou neměl problém, protože její znalost byla pro většinu Čechů samozřejmostí. V habsburské monarchii byla němčina po josefinských reformách oficiálním jednotícím komunikačním jazykem na úřadech i ve školách; každý vzdělaný občan monarchie němčinu ovládal. Podle Antonína Měšťana „české měšťanstvo tehdejší doby ovládá stejně dobře němčinu jako češtinu (němčinu dokonce někdy líp) a [...] v českých salónech se mluví, čte, deklamuje nejen česky, nýbrž i německy“¹⁸. Díla německých autorů řazených k *biedermeieru*, kam patří také Adalbert Stifter, patřila k četbě české inteligence nejen v 1. pol. 19. stol.¹⁹ Karel Václav Rais měl tedy možnost přečíst si Stifterovo dílo v originále, včetně *Pozdního léta*.

3.1 Literárněhistorická receptce

V této kapitole se zaměříme na obraz Adalberta Stiftera, jak je zachycen v literárněhistorických syntézách. Do literárních dějin se Stifter zapsal zejména jako čelní představitel německého *biedermeieru* a *idyly*. V příručkách k dějinám české literatury bývá nejčastěji zmiňován v souvislosti s tvorbou Boženy Němcové a Karla Klostermanna.

V *Přehledných dějinách literatury české* jej Arne Novák řadil mezi autory, kteří stáli u zrodu realistické povídky. Tito spisovatelé tvořili podle Nováka dva umělecké proudy.

¹⁷ STROMŠÍK, Jiří. Stifterovy prózy. In: STIFTER, Adalbert. *Horský křišťál*. Praha: Odeon, 1987, s. 682.

¹⁸ MĚŠŤAN, Antonín. *Biedermeier u Čechů, Poláků a Němců*. In: *Estetika*. 2006, 33 (3–4) s. 20–21.

¹⁹ Srov. *ibidem*, s. 21.

První proud upřednostňoval lidovými a mravokárný ráz tvorby. Adalbert Stifter patřil do druhého, „uvědomělejšího“ proudu, kam byla řazena také Božena Němcová.²⁰ V *České literatuře od počátků k dnešku* vymezila Jaroslava Janáčková vztah Němcové k německé literatuře, jmenovitě ke Stifterově tvorbě, spíše jako volný.²¹ Odmítla tím přímou inspiraci Němcové Stifterovou tvorbou. Ve studii Rané setkání Boženy Němcové s Adalbertem Stifterem tatáž autorka srovnala *Babičku* Boženy Němcové a Stifterovu povídku *Die Mappe meines Urgroßvaters*. Ve studii přišla k závěru, že *Babička* je polemikou se Stifterovou povídkou, zejména na úrovni postav.²²

O společných prvcích tvorby Stiftera s Karlem Klostermannem je možné najít zmínku v Novákových *Přehledných dějinách*. Podle Nováka šel Klostermann při psaní svých obrázků *Ze Šumavy (Böhmerwaldskizzen)* „ve stopách německých básníků Šumavy a Českého lesa, Josefa Ranka a Adalberta Stiftera.“²³ Také v *České literatuře od počátků k dnešku* se v souvislosti s Klostermannem uvádí umělecká podnětnost Stifterových povídek pro tohoto šumavského prozaika.²⁴ V revue *Osvěta* z roku 1893 porovnával tyto dva spisovatele Leander Čech ve studii věnované Klostermannovým povídkám, které podle Čecha „svoji reálností překonávají známé povídky Stifterovy.“²⁵

Aleš Haman v *Trvání v proměně* reflektoval Stifterovu podobnost s Karlem Jaromírem Erbenem. Styčné body našel na mimoliterární úrovni – Stifter a Erben byli autoři, kteří „ukrývali svou tvář, své nitro za společenskou a uměleckou masku [...]“²⁶

Šířeji o Stifterovi pojednávají příručky o německé literatuře, např. *Slovník německých spisovatelů*. Stifter je zde označen za „dosud nepřekonaného krajináře“²⁷, který zachycoval ráz nejen šumavské přírody, ale také např. Alp. *Pozdní léto* je ve *Slovníku* jmenováno jako „jedno z nejnezáživnějších děl německé literatury“²⁸, a to kvůli rozsáhlým líčením přírody, až přehnaně podrobným popisům předmětů, jednoduchým dějovým liniím a typizovaným

²⁰ Srov. NOVÁK, Arne a Jan V. NOVÁK. *Přehledné dějiny literatury české*. Brno: Atlantis, 1995, s. 430.

²¹ Srov. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Romantismus – Biedermeier. In: LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 251.

²² Srov. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Rané setkání Boženy Němcové s Adalbertem Stifterem. In: *Božena Němcová a její Babička*. [online] Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006, s. 73–82 Dostupné z: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/kongres/tretiIII/tretiIII.pdf>. [cit. 26. 04. 2016]

²³ NOVÁK, Arne a Jan V. NOVÁK. *Přehledné dějiny literatury české*. Brno: Atlantis, 1995, s. 788.

²⁴ Srov. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Novoromantické kolem Ruchu, Lumíru, Květů. In: LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 359.

²⁵ ČECH, Leander. Výpravná prosa. In: *Osvěta: Listy pro rozhled v umění, vědě a politice*. 1893, s. 860.

²⁶ HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně*. Praha: ARSCI, 2010, s. 103.

²⁷ BOK, Václav. *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských*. Praha: Odeon, 1987, s. 649.

²⁸ *Ibidem*, s. 649.

postavám, což jsou podle *Slovníku* zároveň charakteristické rysy Stifterovy prózy, které v tomto románu dovedl až do krajností. Naopak oceňován je zde historický román *Wittiko*.²⁹

Poněkud jiný pohled na Stiftera zastával Jiří Stromšík ve výboru studií k německojazyčné literatuře *Od Gimmelshausena k Dürrenmattovi*. Podle něj byla Stifterova literární tvorba tematicky a stylově jednotná v duchu *biedermeieru* – „jeho díla vyúsťují v oslavu manželské lásky, dětství, úspěšného výchovného vedení a především: sice pokorného a nerevoltujícího, ale neotřesitelného postoje vůči ranám osudu a víry ve vítězství dobra“³⁰, a ani *Pozdní léto* není výjimkou. Směřování k hodnotám tehdejší doby se projevilo nejen v úzkém vztahu k rodině, o němž vypravěč vypovídá, ale také v touze po vzdělání.

V otázce zařazení tvorby Adalberta Stiftera do literárního směru panují také rozdílné názory. Ve *Slovníku německých spisovatelů* je řazen k realistickým autorům, „mnohdy až kritickým“³¹, neboť nositeli děje jsou v prózách Adalberta Stiftera postavy z lidu.³² V případě *Pozdního léta* není tato charakteristika dostačující.

Jiří Stromšík označil Stifterovu tvorbu jako idylickou, ale nalézá u něj také texty, které jsou „*biedermeierovou* směsí žánrového realismu a idealizace“³³. Ve většině případů má podle Stromšíka Adalbert Stifter tendenci k monumentalizaci, která jej výrazně odlišuje např. Boženy Němcové, s níž bývá často srovnáván kvůli *biedermeieru* v literární tvorbě.³⁴

Román *Pozdní léto* bývá z hlediska žánru řazen mezi výchovné romány, Stromšík jej dokonce označuje jako „optimistický obraz ideálního výchovného působení“³⁵. Dějová složka je v díle poněkud upozaděna na úkor popisů krajiny a líčení vzdělávání hlavního hrdiny.

V *Encyklopedii literárních žánrů* nalézáme odkaz na *Pozdní léto* jako na „poslední Bildungsroman v jeho prvotní osvícenské podobě“³⁶. Pojem „Bildungsroman“ neboli

²⁹ Srov. BOK, Václav. *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských*. Praha: Odeon, 1987, s. 648–650.

³⁰ STROMŠÍK, Jiří. Stifterovy návraty. In: *Od Gimmelshausena k Dürrenmattovi*. Jinočany: H&H, 1994, s. 82.

³¹ BOK, Václav. *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských*. Praha: Odeon, 1987, s. 649.

³² Srov. *ibidem*, s. 649.

³³ STROMŠÍK, Jiří. Stifterovy návraty. In: *Od Gimmelshausena k Dürrenmattovi*. Jinočany: H&H, 1994, s. 80.

³⁴ Srov. *ibidem*, s. 85.

³⁵ *Ibidem*, s. 80.

³⁶ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 682.

román formování označuje typ vývojového románu, jehož cíl není primárně didaktický, jako je tomu u klasických výchovných románů, které románu formování předcházely, ale podává výpověď o zrání a vnitřním životě jedince. Tento žánr se rozvíjí zejména v německy psané literatuře a jeho klíčovou myšlenkou je důraz na vzdělání a na utváření člověka působením výchovy.³⁷

3.2 Dobová literárněkritická recepce

V českých novinách a časopisech z druhé poloviny 19. stol. se o Adalbertu Stifterovi nacházejí spíše kratší zmínky informativního charakteru, např. zpráva o jeho příjezdu do Čech v roce 1865 a o věnování románu *Vítek* městu Praze; později také zpráva o spisovatelově úmrtí či o odhalení pamětní desky v jeho rodné vesnici. Např. z noticky o Stifterově smrti z *Národních listů* je zřejmé, na co se český tisk zaměřoval:

„Adalbert Stifter, vynikající německý novelista, narozený v jižních Čechách, zemřel právě v Linci chorobou jater [...]. Jeho způsob spisovatelský byl uhlazený, samostatný. Nejlépe se mu dařily obrazy ze Šumavy a také nejnovější jeho román „Wittiko“ pohybuje se na půdě té a předmět románu toho vážen částečně z českých dějin.“³⁸

Jak vidíme, je zdůrazňován Stifterův vztah k Čechám a k rodné Šumavě. Jeho literární díla jsou hodnocena kladně kvůli národnímu sebevědomí a z důvodu úcty k tomuto autorovi. *Národní listy* se Stifterově recepci věnovaly nejhojněji z českých periodik.

Reakce na díla Adalberta Stiftera u nás se pochopitelně objevuje nejen v českém tisku, ale také v německojazyčném. Noviny v němčině vycházely na našem území běžně až do konce druhé světové války, protože v českých zemích a v pozdějším Československu byla početná německá menšina. Z německých periodik se recepci Adalberta Stiftera věnoval poválečný list *Prager Presse*, který byl založen s cílem zařadit německou menšinu do společnosti.

Německy také vyšla první Stifterova biografie u nás; v roce 1891 uveřejnilo pražské nakladatelství Verlag des Deutschen Vereines zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse přepis přednášky Karla Prölla *Adalbert Stifter, der Dichter des deutschen Böhmerwaldes*.

³⁷ Srov. MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 682.

³⁸ Literatura a umění. *Národní listy*. Praha: Karel Tůma, 1968, 8 (29), s. 3.

3.3 Překlady a vydání Stifterových děl v Čechách

Do češtiny začaly být nejprve překládány Stifterovy povídky a romány na pokračování, které byly vydávány časopisecky. V roce 1858, ještě za autorova života, vyšla v kalendáři *Koleda* povídka *Balon* (něm. *Der Kondor*) v překladu Františka Dědka.³⁹ V *Lumíru* byl v roce 1862 otiskován román na pokračování *Vysoký les* (něm. *Der Hochwald*), který přeložil Roman Václav Voříšek. Podtitul tohoto díla zní *Obraz historický ze Šumavy*. Můžeme se domnívat, že motivací jeho vydání u nás byl právě explicitně vyjádřený vztah k Čechám a k jihočeské přírodě.

Tato dvě přeložená Stifterova díla jsou jediná, která mohl Karel Václav Rais číst česky v době, kdy pracoval na *Západu*. Následující česky vydaný román na pokračování s názvem *Tajemná dívka* se objevil až v roce 1898, tedy v mezidobí, kdy se *Západ* dostává ke čtenářům v časopisecké a knižní podobě. Ostatní Stifterova díla byla však v dané době součástí soudobého recepčního horizontu a jejich německojazyčná podoba nijak nekomplikovala šíření znalosti Stifterova díla mezi českými čtenáři.

Reflexe Adalberta Stiftera v Čechách nebyla do přelomu století příliš častá. To ovšem neznamená, že by byl českému čtenáři tento autor neznámý. Pro intelektuála, jakým byl Karel Václav Rais, jistě nezůstal Adalbert Stifter bez povšimnutí. Přestože jsme nenalezli žádný konkrétní odkaz na to, že by se Rais mohl Stifterem inspirovat, můžeme společné znaky najít právě na základě komparace *Pozdního léta* a *Západu*.

³⁹ STIFTER, Adalbert. Balon. [online] Přel. František Dědek. *Koleda*, 8, 1858, s. 97–106. [cit. 15. 3. 2016] Dostupné z :<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowVolume.do?it=0&id=13483>.

4 Literárněteoretické pojmosloví

V této kapitole se zaměříme na terminologický základ práce, zejména na literární směry a žánry, které jsou v literárněhistorických syntézách uváděny v souvislosti s *Pozdním létem* a *Západem*. V obou románech můžeme vyzorovat určité napětí mezi harmoničností a řádem, které jsou typické pro *biedermeier*, a mezi ideálním realismem, který do literatury přináší sice problematické a místy až kritické vidění společnosti, ale vyústění krize bývá v ději idealizováno. Analýza tohoto napětí na jednotlivých úrovních obou děl nám může pomoci vnímat *Západ* i *Pozdní léto* v jejich vzájemném působení.

4.1 Biedermeier v literatuře

Pojmem *biedermeier* se označuje umělecká tendence a životní styl typický pro kulturu první poloviny 19. stol. Aleš Haman jej dokonce vymezuje pouze rokem 1815, tedy dobou, kdy skončil Vídeňský kongres, a rokem 1848.⁴⁰ V západoevropské literatuře ale díla s charakteristikami, které označujeme za *biedermeierovské*, vznikají už v 18. stol.⁴¹ Znak *biedermeieru* najdeme jak ve výtvarnictví, architektuře či v hudbě, tak zejména v užitém umění, např. v nábytkářství nebo v oblasti interiérového návrhářství. *Biedermeier* bývá spojován s měšťanskou kulturou, protože právě tato vrstva společnosti v období po tzv. napoleonských válkách toužila po návratu k tradičním hodnotám a k pevně stanovenému řádu.

Biedermeier v literatuře bývá definován zejména tematicky a ideově. Podle Lenky Kusákové je jedná spíše o typ literatury než o směr. Tvorba v tomto období „zobrazuje svět měšťanstva v určité fázi jeho vývoje, či za určitých společenských podmínek – jeho postoje, pocity, ideály, hodnoty.“⁴²

Vyznačuje se ideálním řešením problémů, důrazem na klid a řád a na harmonické vztahy v rodině i mezi přáteli. Rodina je v literatuře *biedermeieru* klíčovou hodnotou, protože vytváří základ jistých morálních hodnot a klidného života, po kterém hrdinové touží. „Měšťan ctí rozum a rozvážnost. Vysokou hodnotu představuje práce a píle.“⁴³

⁴⁰ Srov. HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně*. Praha: ARSCI, 2010. 328 s.

⁴¹ Srov. KUSÁKOVÁ, Lenka. *Biedermeier a literatura*. In: LORENZOVÁ, Helena a PETRASOVÁ, Taťána, eds. *Biedermeier v českých zemích*. Praha: KLP, 2004, s. 293.

⁴² *Ibidem*, s. 292.

⁴³ *Ibidem*, s. 290.

Oceňováno je také vzdělání, které pomáhá hrdinům směřovat k lepšímu společenskému postavení.⁴⁴

Po formální stránce se biedermeier neliší od dalších tendencí, které se uplatňovaly v 1. pol. 19. stol. (např. od klasicismu, romantismu či sentimentalismu). Převládají tzv. malé žánry, které využívají tradičních vyprávěcích postupů sentimentálního románu (např. román-cesta, román v dopisech, vývojový román).⁴⁵ Často se užívá ich-forma, která pomáhá zdůraznit subjektivní zabarvení citů, stejně jako stylizovaná emotivnost jazyka.

Kolébkou biedermeieru byly německy mluvící země, mezi které řadíme také země Koruny české patřící pod habsburskou monarchii. Právě román Adalberta Stiftera *Pozdní léto* patří mezi klíčová díla tohoto směru, přestože vychází na přelomu první a druhé poloviny 19. stol. Biedermeier jako takový totiž v německojazyčném prostředí „nezaniká v roce 1848, [...] ale přestává být důležitým hnutím.“⁴⁶ Mezi další autory, kteří psali v biedermeierovském duchu, patří např. dramatik Franz Grillparzer, lyrik a prozaik Eduard Mörike, básník Nikolaus Lenau, z českého prostředí bychom k tomuto směru mohli zařadit Boženu Němcovou, zejména *Babičku* (1855), *Kytici* (1853) Karla Jaromíra Erbena, tvorbu Josefa Kajetána Tyla či Magdalénu Dobromilu Rettigovou, autorku *Domácí kuchařky*.⁴⁷ Jak vidíme, většina klíčových děl biedermeieru vychází až po roce 1848, protože vliv biedermeieru se v české literatuře projevuje ještě řadu let,⁴⁸ zejména v populární tvorbě.

4.2 Realismus

K realismu jako literárnímu směru se pojí řada různých definic z minulého století, které jsou často více či méně ideologicky zabarvené. Jako základní předpoklad realismu bývá ve starších příručkách uváděno ztvárnění skutečnosti, která se v díle odráží. *Slovník literárních směrů a skupin* hodnotí jako podstatu realismu „směrování k převaze objektivního principu v umělecké tvorbě, k poznávání objektivních zákonitostí života na základě pravdivého zobrazení skutečnosti.“⁴⁹ Z dnešního pohledu se tato marxistická teze jeví jako nepřesná, protože z hlediska současné literární vědy je prostředí v literárním díle

⁴⁴ Srov. KUSÁKOVÁ, Lenka. Biedermeier a literatura. In: LORENZOVÁ, Helena a Taťána PETRASOVÁ, eds. *Biedermeier v českých zemích*. Praha: KLP, 2004, s. 291.

⁴⁵ Srov. ibidem, s. 292.

⁴⁶ JIRÁT, Vojtěch. Český a německý biedermeier. In: Týž. *Portréty a studie*. Praha: Odeon, 1978, s. 547.

⁴⁷ Srov. VLAŠÍN, Štěpán a kol. *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Orbis, 1977, s. 23–25.

⁴⁸ Srov. JIRÁT, Vojtěch. Český a německý biedermeier. In: Týž. *Portréty a studie*. Praha: Odeon, 1978, s. 547.

⁴⁹ VLAŠÍN, Štěpán a kol. *Slovník literárních směrů a skupin*. Orbis, 1977, s. 246.

vždy součástí fikčního světa, který nelze takto zjednodušeně ztotožňovat s realitou dané doby.

Jako teoretické a terminologické východisko pro tuto práci jsme proto zvolili aktuální pojetí realistické literární tvorby, jak je představuje Dalibor Tureček v závěrečné kapitole odborné monografie *České literární romantično*. Realismus vnímá jako konkrétní historickou událost, která se v literatuře vyznačuje specifickým způsobem utváření realistického textu a tématem, tedy „modelem člověka, světa a jejich vzájemného vztahu.“⁵⁰

Tureček stanovuje rozvoj českého realismu na základě čtyř klíčových vývojových bodů. Prvním z nich je „protorealismus“ a časově ho zařazuje do doby od 10. či 20. let do 50. let 19. stol. Realistický způsob utváření textu se v tomto období formuje zejména u okrajových literárních žánrů, např. v žurnalistice, ale také v rámci prvků a jednotlivostí v důležitých textech romantismu či *biedermeieru*, např. v Máchově *Marince* nebo v *Babičce* Němcové, která je podle Turečka možnou předzvěstí pozdějšího ideálního realismu.⁵¹ Od třicátých let proniká do české literatury žánr „obrázků ze života“, v němž jsou rovněž využity protorealistické postupy.

Důležitým bodem byla programizace realismu na přelomu 50. a 60. let 19. stol., s níž Tureček spojuje Havlíčkovu kritiku Tylova *Posledního Čecha*, přičemž „jedním z klíčových Havlíčkových kritérií na uměleckou stránku díla je [...] pravděpodobnost“⁵². Na formování programu realismu a jeho prosazování v literatuře měl v této fázi vývoje velký vliv Jan Neruda.

Klíčovou skupinou autorů se ve vztahu k rozšíření realismu u nás stali májovci, kteří kladli důraz na umělecké zobrazení tehdejšího života. Zároveň však vedle sebe stavěli romantické a realistické prvky, tyto dva směry různým způsobem modifikovali a vzájemně je kombinovali.

V posledních třech desetiletích 19. stol. se formuje realismus do podoby, ve které bývá nejčastěji prezentován. Způsob utváření textu charakteristický pro realismus je formální dominantou děl, literatura se přiklání k realistické tematice a realismus je

⁵⁰ TUREČEK, Dalibor. Synopticko-pulzační model českého literárního realismu – Pracovní hypotéza. In: TUREČEK, Dalibor a kol. *České literární romantično*. Brno: Host, 2012, s. 266.

⁵¹ Srov. ibidem, s. 272.

⁵² Ibidem, s. 274.

postupně obohacován o regionální modifikace. Vliv na formování tohoto směru měla v 70. letech koexistence s parnasismem či s právě vznikající modernou.⁵³

4.3 Idyla a ideální realismus

Jak už bylo řečeno, pro pozdější tvorbu Karla Václava Raisa jsou typické idyly. Tento žánr se objevuje už v období antiky, kdy označuje kratší poezii opěvující život pastýřů nebo venkovanů. V literatuře najdeme tendenci zobrazovat skutečnost v její příkrášlené podobě téměř v každém vývojovém období. V *Encyklopedii literárních žánrů* je idyla charakterizována jako „básnický nebo prozaický obraz poklidného života ve stabilním světě založeném na tradičních hodnotách rodiny, práce a lásky.“⁵⁴ Jistota idylického světa vychází mj. ze sepětí s konkrétním, většinou jasně ohraničeným místem, které je často pouze minimálně propojené s velkým vnějším světem. Může se jednat např. o údolí nebo o vesnici, případně pouze o dům na samotě. Na tomto místě žijí postavy v úzkém vztahu s přírodou, běžné jsou každodenní rituály a pevně daný řád, které společně tvoří obraz harmonického života.⁵⁵

Pojem „ideální realismus“ se v české literární historii dlouho používal spíše s negativním zabarvením, protože idealizující zobrazení skutečnosti bylo označováno za nepravdivé.⁵⁶ Tento termín odkazuje v české literatuře zejména k autorům kolem revue *Osvěta*, v níž vycházela také časopisecká verze Raisova *Západu*.⁵⁷ Ideální realismus se vymezuje vůči francouzskému naturalismu a žádá zušlechťování skutečnosti v literatuře. Podle Pavla Bělíčka žádaly osobnosti kolem *Osvěty*, zejména Eliška Krásnohorská, „více obsažnosti, více pravdy životní, více konkrétnosti.“⁵⁸ Umění mělo vést čtenáře k vyšším mravním cílům a vychovávat jej.

Realismus v 80. letech 19. stol. se označuje nejen jako ideální, ale mívá také přídomky ušlechtilý, mírný, zdravý apod. Klade se v něm důraz zejména na věrohodnost a pozorování reality. Zároveň se však nejednalo jen o řadu odpozorovaných detailů – ideální

⁵³ Srov. TUREČEK, Dalibor. Synopticko-pulzační model českého literárního realismu – Pracovní hypotéza. In: TUREČEK, Dalibor a kol. *České literární romantično*. Brno: Host, 2012, s. 267–282.

⁵⁴ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka 2004, s. 275.

⁵⁵ Srov. ibidem, s. 275.

⁵⁶ Srov. HRDINA, Martin. *Mezi ideálem a nahou pravdou*. Praha: Academia, 2015, s. 124.

⁵⁷ Srov. ibidem, s. 34.

⁵⁸ BĚLÍČEK, Pavel. *Dějiny české literatury ve statistických grafech a tabulkách 3*. Praha: Urania, 2008, s. 58.

realismus byl ceněn jako „projev znalosti života, uměleckého poznání skutečnosti a výraz subjektivní účasti na ní.“⁵⁹

Pravděpodobnost byla v tomto směru vnímána spíše jako výraz toho, „jak by to mělo nebo mohlo ve skutečnosti být“, než jako obraz reality. Vnáší tedy do literatury realističnost a nezaujaté vidění skutečnosti, ale řešení problémů bývá idealistické. Důvodem pravděpodobně byla čtenářská přístupnost a snaha o optimistické vidění skutečnosti, což bylo také důvodem, proč autoři kolem *Osvěty* kritizovali Zolovy naturalistické romány.

Mezi autory, do jejichž tvorby zasáhla poetika ideálního realismu, patří již zmíněný okruh tvůrců kolem *Osvěty*, např. Eliška Krásnohorská, Alois Vojtěch Šmilovský a Ferdinand Schulz; z ostatních autorů té doby např. Karolina Světlá či Jan Neruda.⁶⁰

⁵⁹ HRDINA, Martin. *Mezi ideálem a nahou pravdou*. Praha: Academia, 2015, s. 104.

⁶⁰ Srov. ibidem, s. 59.

5 Komparace *Západu a Pozdního léta*

V komparační části této bakalářské práce budeme sledovat vybrané romány z různých aspektů – z hlediska vypravěče, postav, času a prostoru, utváření tématu a stylu románů. Tyto prvky se pokusíme interpretovat a zařadit do poetiky *biedermeieru* či ideálního realismu. Jednotlivé podkapitoly uvádíme stručnou literárněteoretickou terminologií, z níž jsme vycházeli.

5.1 Typ vypravěče a vypravěčská perspektiva

Existuje celá řada pojetí vypravěče v literárním díle. Jedním z nejznámějších je model vyprávěcích situací Franze K. Stanzela, který popsal ve své práci *Teorie vyprávění*. Na jejím základě analyzujeme vypravěče v *Západu a v Pozdním létě* v této práci.

Stanzel stanovuje tři složky vyprávěcích situací: modus, perspektivu a osobu. Podle opozice modu, která odpovídá na otázku „Kdo vypráví?“, vyděluje dichotomii vypravěč – reflektor. Vypravěčem se ve Stanzelově pojetí rozumí takový způsob vypravování, kdy je čtenáři předkládán „osobní vypravěč“ včetně jeho postojů a názorů. Reflektor zprostředkovává předkládaný děj bezprostředně, zpravidla vědomím jedné z postav, jejímž prostřednictvím zrcadlí fikční svět.

Kategorie osoby se zabývá mírou identity vypravěče, tedy jeho „tělesně existenciální zakotveností [...] ve fikčním světě“⁶¹ – jestli je v díle přítomen jako jedna z postav. Rozlišujícím prvkem pro ni je užití tzv. *ich-* nebo *er-formy*.

Perspektiva vypravování může být podle Stanzela vnitřní nebo vnější. Záleží na tom, zda se vypráví z pozice některé z postav nebo z vnějšku, tj. z pohledu vypravěče, který se děje neúčastní.

Termín „perspektiva“ bývá v některých naratologických koncepcích nahrazován výrazy „hledisko“ nebo „úhel pohledu“; strukturalistická naratologie nazývá tuto kategorii pojmem „fokalizace“. Poprvé tento pojem použil Gérard Genette a používá jej také Shlomith Rimmon-Kenanová ve své práci *Poetika vyprávění*. Podle ní tento termín lépe slouží k rozlišení toho, kdo vypráví a prostřednictvím koho je příběh nahlížen.⁶² Fokalizace pro nás bude klíčová při analýze románů *Západ a Pozdní léto* a terminologicky se budeme opírat hlavně o práci Rimmon-Kenanové.

⁶¹ STANZEL, Franz K. *Teorie vyprávění*. Praha: 1988, s. 114.

⁶² Srov. RIMMON-KENANOVÁ, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Brno: Host, 2001, s. 79.

5.1.1 Stifterův vypravěč

„Pomyslel jsem si, že mnoho z toho, co mi řekl, není asi pravda. Jestliže tu dívku opravdu tak horoucně miluje, pak se o tom neměl vůbec zmiňovat mně ani komu jinému, i kdybychom byli přáteli. Ale přátelé jsme v pravém slova smyslu nebyli, byli jsme jimi jen potud, pokud se tím slovem ve městě nazývají lidé, kteří se dobře znají a často se stýkají. A konečně nemohl přece čekat pomoc ode mne, kdož nebyl ve styku s lidmi tuze zkušený a nemohl se v této věci ani zdaleka rovnat jemu.“⁶³

Na první pohled je patrné, že se v románu *Pozdní léto* objevuje vypravěč v tzv. ich-formě, který je v ději zároveň přítomný jako jednající postava, mladík Jindřich Drendorf. Podle Stanzelova modelu vyprávěcích situací bychom jej mohli charakterizovat jako identického vypravěče s vnitřní perspektivou vyprávění. Tento typ nazývá Stanzel „vyprávěcí situace 1. osoby“.

Děj je čtenáři zprostředkován osobním vypravěčem. Sledujeme Jindřichovo chování jeho vlastníma očima, předkládá nám své názory a postoje. Je vypravěčem a zároveň „fokalizátorem“. Důležitým faktorem, který odhalíme pouze v německém originálu románu, je užití konjunktivu I, který se v němčině užívá jednak v nepřímé řeči, ale také jako prostředek vnější perspektivy, případně nejistoty či určité snahy se od popisovaných skutečností distancovat nebo je zpochybnit, což vidíme na příkladu originálního znění prvních vět předchozí citace:

„Ich dachte, daß vieles in diesen Worten nicht Ernst sein könne. Wenn er das Mädchen so sehr liebe, so hätte er es mir oder einem andern gar nicht sagen sollen, auch wenn wir Freunde gewesen wären.“⁶⁴

Dílo je fokalizováno prostřednictvím vypravěče v ich-formě a tento model zůstává pevný v celé šíři díla. Když je v díle použita přímá řeč, je v rozhovorech patrná stylizovanost.

*„Ty podlahy jsou jistě také nádherné,“ zvolal tatínek.
„To si dovedu představit,“ zvolal otec, „to si dovedu představit. Jsou ještě mnohem krásnější, než dovede naznačit barevný obrázek,“ odpověděl jsem, „Můj štětec ještě stále neumí vyjádřit lesk a hedvábnou jemnost různých povrchů dřeva; [...]“⁶⁵*

Celkově bychom vypravěčský postup ve Stifterově románu mohli charakterizovat jako jednoznačný a přehledný, bez změny perspektivy a bez komplikovaných narativních

⁶³ STIFTER, Adalbert. *Pozdní léto*. Praha: Odeon, 1968, s. 109.

⁶⁴ STIFTER, Adalbert. *Nachsommer*. Düsseldorf: L Schwann Verlag, 1949. [online] Dostupné z: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/der-nachsommer-219/22>.

⁶⁵ STIFTER, Adalbert. *Pozdní léto*. Praha: Odeon, 1968, s. 206.

schémat. Tato harmonie až konzervativnost ve formě odpovídá požadavkům *biedermeieru*. Ich-forma, která „pomáhá zdůraznit autenticitu citového prožitku,“⁶⁶ patří k prvkům, které jsou rovněž užívány v *biedermeierovských* prózách.

5.1.2 Vypravování v *Západu*

Kristinko, slyšíš!“ hlučně zavolal farář, a stoje u kamen, stranou stále pozoroval kaplana, jenž odkládaje hůl, čepici a šálu, usměvavým pohledem mžoural přes brejle na malinkého starce.

Kristinka přiběhla všecka poplášena.

„Náš nový páter!“ zvěstoval jí bratr a velebníčkoví pravil: „Má sestra Kristinka – hospodaříme tu spolu –,

Kristinka všecka rozpačita, s bojácným úsměvem kolem bledých rtů, pozdravila „Ruku líbám!“ a chvátala, aby ji opravdu políbila, ale kaplan volal: „To ne – to ne – pozdrav vás Pánbůh!“ a jako prve na faráře tak nyní na Kristinku mžoural přes brejle.⁶⁷

Vyprávěcí situaci *Raisova Západu* bychom mohli na základě Stanzelovy *Teorie vyprávění* označit jako personální vyprávěcí situaci, v níž je typický neidentický reflektor. V románu dominuje tzv. vševědoucí vypravěč, který se v některých pasážích střídá s reflektorem s vnější perspektivou. Děj je v tomto případě nahlížen prostřednictvím některé z jednajících postav. „Fokalizátoři“ se v průběhu děje střídají – čtenářům je děj zprostředkován nejen z pohledu faráře Kalouse, ale také např. prostřednictvím kaplana Letošníka, který se odhodlává k odjezdu domů, či z perspektivy učitele Pondělíčka, když sledujeme jeho rozpaky při synově odchodu do učení. Tento postup nazývá Rimmon-Kenanová „četná fokalizace.“⁶⁸

Úhel pohledu se v *Západu* střídá tehdy, když je některá z postav konfrontována s problémem a musí ho řešit.

Ale za posledního roku kaplan zapíral; nepověděl, jak si matka stýská, jak už touží, aby zažádal někam blíž. Obzvláště naříkala oznamujíc, že se Mařenka bude vdávat a že se mladí dostanou do Prahy. Když odjížděl na sestřinu svatbu, stařeček louče se s ním, pravil: „Jen rok – jen rok ať mi vás paní matinka ještě dopřeje. [...]“⁶⁹

Vybraný úryvek je z druhé kapitoly, v níž se mladý páter rozhodne k návratu k matce, ale není si jistý, jakým způsobem by to měl sdělit staříčkému Kalousovi, který na něj spoléhá jako na oporu své farnosti i sebe samého. Letošníkovu rozhodování zde sledujeme

⁶⁶ KUSÁKOVÁ, Lenka. *Biedermeier a literatura*. In: LORENZOVÁ, Helena a PETRASOVÁ, Taťána, eds. *Biedermeier v českých zemích*. Praha: KLP, 2004, s. 292.

⁶⁷ RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha, 1971, s. 103.

⁶⁸ RIMMON-KENANOVÁ, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Brno: Host, 2001, s. 83

⁶⁹ RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha, 1971, s. 57.

z jeho vnitřního pohledu. Jako čtenáři vidíme, že se např. vrací k některým vzpomínkám, v tomto případě k odjezdu na sestřinu svatbu.

Fokalizace se poté zvolna mění. Situace je vylíčena prostřednictvím Kalousovy sestry Kristinky, které mladý páter o svém záměru vyprávěl: „Starou hlavou jí šuměla jen jediná starost: Jak já mu to, chudšasovi, řeknu –.“⁷⁰ Zde sledujeme přechod vševědoucího vypravěče k reflektoru. Přímá řeč není graficky zvýrazněna, což poukazuje na vnitřní monolog postavy.

Je patrné, že problémy, které postavy v příběhu řeší, jsou nositeli fokalizace a středem čtenářského zájmu. Poukázání na problematiku života a kritický náhled na jejich řešení bychom mohli charakterizovat jako součást realistického postupu, protože je zde kladen větší důraz na pravděpodobné zobrazení života v horách.

Pro vyprávění *Západu* je typická dialogičnost, jak konstatovala také Jaroslava Janáčková: „Téměř všechno v *Západě* je ztvárněno v hovorech postav: jejich vnitřní rozpoložení, běh života, jejich sociální situace i názory – ale také sociální, mravní a krajinná tvárnost České Sibiře.“⁷¹ Z rozhovorů mezi postavami se skutečně dozvídáme mnohem více než z explicitních charakteristik, které se navíc v knize vyskytují jen zřídka. Časté je používání deminutiv a hypokoristik v osloveních mezi postavami; např. Kalousova dobrosrdečnost a jeho láska ke studeneckému lidu je zřetelná už z toho, že ostatní postavy často oslovuje „miláčku“, jeho sestra Kristinka mu zase neřekne jinak než „Toničku“. Jako čtenáři cítíme z takového způsobu komunikace velkou sourozeneckou náklonnost a harmonické vztahy v rodině i ve vesnici.

Konverzace postav posouvá děj dál a odhaluje záměry postav. Např. v předposlední kapitole se takto Kalous svěřuje Letošníkovi:

„[...] teď je tu Voříšek, potom Prokůpek přijde,“ stále udiven vysvětloval kaplan.
„Nepřijde, miláčku, nepřijde – byl tu –“
„Nechce?“ překvapen zvolal kaplan.
„Ó, chce, chce – rád! Sloužil by, jak by mohl, ale nesmí to být!“ Potom vypravoval o chorobě, kterou Prokop přestál, a dodal: „Myslíte, že by zdejší povinnost zastal a nezhybnul? Mohu si to vzít na svědomí? Řekněte sám!“⁷²

Rais prostřednictvím rozhovorů mezi postavami dosahuje větší živosti vyprávění a autentičnosti zachyceného fikčního světa. Pozice vypravěče v *Západu* je sice neidentická, ale právě díky dialogickému charakteru románu i díky střídající se perspektivě vyprávění

⁷⁰ RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha, 1971, s. 68.

⁷¹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Západ*. In: *Stoletou alejí*. Praha: Československý spisovatel, 1985, 194 s.

⁷² RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha, 1971, s. 256.

se dostáváme do nitra postav, k jejich uvažování a motivacím. Hledisko se střídá s ohledem na komplikované situace, které postavy řeší. Tento postup bychom označili jako jeden z prvků formování realistické poetiky. Významnou roli zde hraje faktor pravděpodobnosti, který byl klíčový pro představitele ideálního realismu kolem revue *Osvěta*.

5.2 Postavy

Kategorie postavy je přítomná ve všech ostatních složkách díla. Jak uvádíme výše, je důležitou entitou např. při charakteristice vypravěče, je však také součástí fikčního světa, syžetové složky literárního díla apod.

Při komparaci postav ve zvolených románech budeme vycházet z díla Bohumila Fořta *Literární postava*, který čerpal mimo jiné také z knihy Shlomith Rimmon-Kenanové.

Při analýze budeme vycházet z předpokladu, že literární postava je primárně textovou entitou, a pro poznání jejího charakteru se budeme orientovat podle textových referencí k ní. Rimmon-Kenanová hovoří o dvou typech takovýchto referencí. Prvním je přímá definice, tj. explicitní charakteristika postavy, druhým je nepřímá prezentace, tj. vyjádření charakteristiky prostřednictvím implicitních významů na úrovni jednání postavy, promluv, vzhledu apod.⁷³

Rimmon-Kenanová klasifikuje postavy na „ploché“ a „oblé“, Fořt používá pro druhou kategorii termín „plastické“. Toto dělení vychází z „plnosti“ postav v textu. Jsou-li postavy dynamické, mají více než jednu vlastnost a vyvíjejí se v průběhu děje.⁷⁴

5.2.1 Postavy *Pozdního léta*

Hlavní postavou a zároveň vypravěčem *Pozdního léta* je student Jindřich Drendorf. Už v úvodu románu se dozvídáme o jeho měšťanském původu a přísné výchově. Sám sebe charakterizuje jako zvědavého už od dětství:

„Už jako chlapci mi byla nesmírně blízká skutečnost věcí, jak se tak projevuje ve stvoření nebo v uspořádaném běhu lidského života. Lidé v okolí z toho velkou radost neměli. Neustále jsem se vyptával na všechny věci, jak se jmenují, odkud se vzaly a k čemu jsou, a když mi odpovídali, že se to dozvím později, bouřil jsem se.“⁷⁵

Touha po poznání a po rozvíjení svých znalostí je hlavní Jindřichovou motivací k činům – odejde do hor, aby se věnoval přírodním vědám, zůstává v „Růžovém domě“,

⁷³ Srov. FOŘT, Bohumil. *Literární postava: vývoj a aspekty naratologických zkoumání*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2008, s. 66.

⁷⁴ Srov. ibidem, s. 76.

⁷⁵ STIFTER, Adalbert. *Pozdní léto*. Praha: Odeon, 1968, s. 16.

aby mohl číst knihy z tamní knihovny a vzdělávat se v dalších oborech apod. Velký vliv na něj mají rodiče a později bohatý statkář, přítel a mentor, kterého pozná při svých putováních v horách.

Rodiče představuje vypravěč už na prvních stranách románu. Autor chtěl touto kompozicí pravděpodobně naznačit, že vliv výchovy a domácího prostředí byl klíčový pro Jindřichův život. Postava matky sice nehraje v ději žádnou významnější roli, ale je důležitá pro vyjádření harmonie v rodině, jako tichá a pilná, ale dětmi i mužem milovaná žena. Otec se v rodině Drendorfových stará o řád a disciplínu: „Maminka byla přívětivá žena, nás děti nesmírně milovala, a byla by mnohem spíše strpěla, abychom porušily stanovený rozvrh a raději se nějak bavily, zabraňoval jí v tom však strach před otcem.“⁷⁶ Vidíme zde naznačenou rodinnou hierarchii, na jejímž pomyslném vrcholku je postava otce, který přísně dbá na pořádek a je doma všemi uznávanou autoritou

Jindřichova silná vazba na rodiče je patrná ve chvíli, kdy má opustit domov a stát se samostatným.:

„Řekl jsem mu, že se budu vždycky snažit, abych nezklamal jeho důvěru, že ho vřele prosím, aby mi i nadále radil, a že v majetkových i jiných záležitostech nebudu nikdy jednat jinak, než jak si přeje on, a nepodniknu sebemenší krok, aniž se s ním poradím. Stěhovat se z domova, pokud žiji ve městě, bylo by pro mne velmi bolestné, a proto prosím, abych směl u rodičů zůstat a jíst i jejich stolu tak dlouho, dokud to Bůh nějakým zásahem nezmění. Otce i matku má slova potěšila.“⁷⁷

Rodina hlavní postavy *Pozdního léta* tedy odpovídá biedermeierovskému ideálu, jak ho představuje Kusáková:

„Měšťanská rodina je soudržným, vnitřně harmonickým a láskou prolutým celkem. Otec je vážen a ctěn jako autorita, zároveň ale také nezměrně milován, matka stojí spíše v ústraní, ale je tvůrkyní rodinného tepla, s láskou se stará o své potomstvo i manžela a střeží domov, je věrná, nábožná a tichá.“⁷⁸

Rozhodující vliv na Jindřichovo vzdělání a další vývoj má starší muž, do jehož domu vypravěč přichází ve třetí kapitole, aby se schoval před domnělou bouří. Jeho vzhled je popsán pouze stručně: „[...] viděl jsem, že je prostovlasý a že má vlasy jako sníh.“⁷⁹ Z charakterových rysů tohoto muže je vypravěčem zprostředkována zejména pohostinnost a touha předávat své znalosti další generaci – nejen Jindřichovi, ale také svému svěřenci

⁷⁶ STIFTER, Adalbert. *Pozdní léto*. Praha: Odeon, 1968, s. 6.

⁷⁷ Ibidem, s. 20.

⁷⁸ KUSÁKOVÁ, Lenka. Biedermeier a literatura. In: LORENZOVÁ, Helena a PETRASOVÁ, Taťána, eds. *Biedermeier v českých zemích*. Praha: KLP, 2004, s. 290.

⁷⁹ STIFTER, Adalbert. *Pozdní léto*. Praha: Odeon, 1968, s. 27.

Gustavovi. „Svobodný pán von Risach“, jak se hostitel sám představí, je v románu zosobněním moudrého stáří. Pro vypravěče představuje přítele a učitele v jedné osobě.

To, že se v průběhu vyprávění mění vypravěčův vztah k tomuto muži, je patrné z toho, jak je nazýván. Pojmenování „hostitel“ přechází v „přítel hostitel“ a v závěru knihy už je pouze „přítel“. Může to být způsobeno tím, že vypravěč dlouho neví, jaké je jméno tohoto muže: „Své jméno jsem přitom nikdy neřekl, a on se mě na ně nezeptal. Právě tak jsem pořád ještě nevěděl, jak se jmenuje, ačkoliv jsem byl v jeho domě delší dobu. Náhodou nikdo jeho jméno nevyslovil, a protože on sám mi je neřekl, nechtěl jsem se ze zásady nikoho ptát.“⁸⁰ Ani lidé v kraji neví, jak se muž jmenuje a říkají mu „asperský statkář“. Tyto nejistoty kolem jména lze vyložit dvěma způsoby. To, z jaké rodiny člověk pochází, nemuselo být rozhodující pro charakter postavy a nemělo to ovlivňovat vypravěče, a případně též čtenáře, v jeho úsudcích. Na druhou stranu působí „tajemství“ kolem jména až romantickým dojmem.

Podobná situace nastává také v souvislosti s Jindřichovou milou Natálií. V románu se na ni objevují různé narážky, které se až v závěru románu spojí v kompletní obraz této postavy. O její pověsti se dozvídáme z úst vypravěčova přítele: „[...] největší krasavice ve městě je mladá Taronová, že takovou postavu jako ona nemá žádná žena z toho půl miliónu obyvatel, a nedokázal prý by ji zapodobnit žádný umělec staré ani nové doby.“⁸¹ Když pak Jindřich vidí v divadle krásnou dívku, ještě netuší, že to je právě Natálie Taronová: „Odtrhl jsem zrak od dveří, a skutečně, proti sobě jsem uzřel dvě veliké, krásné oči a docela blízko u sebe tvář dívky z přízemní lóže. Zadíval jsem se na ni a připadalo mi, že se na mne přívětivě dívá a mile se usmívá.“⁸² Postava Natálie také vykazuje romantické rysy, zejména díky tajemstvím, která ji obklopují.

Ženské postavy *Pozdního léta*, zejména Natálie a vypravěčova sestra Klotylda, odpovídají stereotypu doby i charakteristice měšťanské dcery podle měřítek *biedermeieru* – vzděláním se chtějí přiblížit aristokratickému životnímu stylu. Např. Klotylda se po vzoru svého bratra učí španělsky nebo je vedena k pohybové zdatnosti. Zároveň se mladé dívky učí vést domácnost a připravovat se na péči o rodinu.⁸³ Jedinou ženou, která se bouří proti konvencím, je mladá Matylda, jak ji ve vzpomínkách prezentuje Risach. Když její

⁸⁰ STIFTER, Adalbert. *Pozdní léto*. Praha: Odeon, 1968, s. 132.

⁸¹ *Ibidem*, s. 109.

⁸² *Ibidem*, s. 115.

⁸³ Srov. KUSÁKOVÁ, Lenka. *Biedermeier a literatura*. In: LORENZOVÁ, Helena a PETRASOVÁ, Taťána, eds. *Biedermeier v českých zemích*. Praha: KLP, 2004, s. 290.

rodiče jejich lásce nepřejí, je rozzlobená na svého milého, že se tak snadno podřídil autoritě: „Ne, neměl ses dát přemluvit a neměl jsi přesvědčovat mě, že musíme od své lásky upustit, neměl jsi to dělat, i kdyby to tisíckrát byla povinnost.“⁸⁴

U většiny postav *Pozdního léta* je znatelná určitá typizovanost. V románu vystupují přísní otcové toužící po řádu, mladí muži, jejichž hlavním životním cílem je dobré vzdělání a založení rodiny, a poslušné dívky, z nichž se postupně stávají poslušné manželky. Většina postav se nijak charakterově nevyvíjí. Stejně tak u Jindřicha je kladen větší důraz na jeho vývoj v oblasti vzdělání než na charakterovou bohatost. Povahové rysy postav jsou idealizované.

5.2.2 Postavy románu *Západ*

Farář Kalous, hlavní postava *Západu*, je podle Arne Nováka jedním z typických charakterů, které si Rais při své tvorbě vybíral. Patří mezi lidi, „jejichž energie životní jest podlomena a vyčerpána, neb na minimum stlačena.“⁸⁵ Kalous však mezi těmito postavami vyniká, protože s pokorou přijímá, že se jeho dny krátí, a jeho jediným přáním je harmonický a krásný „západ“ života.⁸⁶ Stejně tak oceňuje Kalouse za životní houževnatost Janáčková: „Farář Kalous, hlavní postava *Západu*, byl tedy pro svého tvůrce zajímavý ne jako obětavý lidovýchovný pracovník, ale v první řadě jako člověk, který do posledního dechu lpí i na těžkém životě; ztrácí jednu jistotu za druhou, vždycky však najde ztracenou rovnováhu.“⁸⁷

Tak jako u Stiftera Risach, u Raise představuje farář Kalous moudrého starce s dostatkem životních zkušeností, kterého ostatní postavy respektují. Staříčkový farář např. přesvědčuje nového kaplana Voříška, aby počkal s cestou do Hluboké. Kaplan ale neposlechne a doplatí na to. Kalous reaguje: „Vždyť já jsem tohle všecko také a důkladně zkusil – chlapík jsem byl zdravý a nelekl jsem se tak hned. Ale boží příroda řekla: Ne!“⁸⁸ Rady moudrého faráře se tudíž vyplatí poslouchat a jediné, co stojí nad ním, je Bůh a přírodní zákony.

Kalousovou motivací je dožít na faře, aby nemusel být zátěží pro nikoho dalšího. Postupně se sice smiřuje s tím, že se bude muset přestěhovat, ale v poslední chvíli při

⁸⁴ STIFTER, Adalbert. *Pozdní léto*. Praha: Odeon, 1968, s. 457.

⁸⁵ NOVÁK, Arne. Karel V. Rais. Studie literárně historická. In: *Obzor literární a umělecký*. 1900, 2 (3–4), s. 37.

⁸⁶ Srov. ibidem, s. 38.

⁸⁷ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Západ*. In: *Stoletou alejí*. Praha: Československý spisovatel, 1985, 194 s.

⁸⁸ RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha, 1971, s. 125

odchodu z fary umírá. Poslední věta románu „Tak přece z fary a ne z chalupy!“⁸⁹ naznačuje, že přestože kněz zemřel, došel jeho život šťastného naplnění.

Významnou roli hraje Kalousova mladší sestra Kristinka, která takřka obětuje svůj život bratrovu pohodlí. Postava mladší poslušné sestry se objevuje i v *Pozdním létě*, ale zde se jejich role obrací. Klotylda měla ve svém bratrovi velký vzor a těžce nesla, když se rozhodl se oženit. Kristinka v *Západu* odchází dříve než její bratr, který po její ztrátě velmi trpí.

Všechny postavy románu tvoří společně harmonickou skupinu vesničanů, které pohromadě „drží“ právě morální autorita jejich staříčkého faráře. Na jejich chování má vliv také prostředí, v němž se román odehrává. „Do *Západu* vložil Rais nejen svou zkušenost, ale i svůj sen o vyrovnaných lidech, kteří dovedou zakořenit v nehostinných končinách, kam je zavál nehostinný vítr.“⁹⁰

5.3 Čas

Kategorie času může být v narativním textu vyjádřena jednak jazykovými prostředky, jednak v ději prostřednictvím událostí. Rimmon-Kenanová sice označuje, že čas v textu je vždy lineární entitou, ale musíme brát v úvahu rozpory mezi časem příběhu a časem textu, čili rozložením prvků v literárním díle. Tyto rozpory mohou být na úrovni pořádku, trvání či frekvence.⁹¹

5.3.1 Kategorie času v *Pozdním létě*

Doba, kdy se Stifterův román odehrává, není nijak určena, stejně jako není možné odhadnout dobu, po kterou se román odehrává. Události jsou zprostředkovávány chronologicky od dob vypravěčova dětství až do jeho sňatku. Věk hlavního hrdiny se dozvídáme pouze v souvislosti s jeho zodpovědností zacházet s penězi: „Když mi bylo osmnáct, odevzdal mi otec do správy část mého jmění z prastrýcova dědictví.“⁹² „Konečně nastal čas, kdy otec uznal za vhodné svěřit mi k volnému použití celou rentu z prastrýcova dědictví. [...] Otec dodal, že mi jej odevzdá, jakmile dosáhnu čtyřiaadvacátého roku.“⁹³

Většina rozporů mezi pořádkem kompozicí příběhu a textu se odehrává v přímé řeči postav, např. Risachovo vzpomínání v kapitolách *Vyznání hostitelovo* (*Die Mittheilung*)

⁸⁹ RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha, 1971, s. 125

⁹⁰ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Západ*. In: *Stoletou alejí*. Praha: Československý spisovatel, 1985, 193 s.

⁹¹ Srov. RIMMON-KENANOVÁ, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Brno: Host, 2001, s. 53–54.

⁹² STIFTER, Adalbert. *Pozdní léto*. Praha: Odeon, 1968, s. 14.

⁹³ *Ibidem*, s. 19.

a *Pohled do minulosti (Der Rückblick)* představuje výrazný časový „skok“ zpět. Na základě terminologie Rimmon-Kenanové bychom tuto část mohli nazvat „analepse“ čili „vyprávění určité události příběhu na takovém místě v textu, kde jsou již známy události následující.“⁹⁴ Události, včetně vyprávění ostatních postav, jsou čtenáři předkládány sukcesivně, tedy v takovém pořadí, v jakém je hlavní hrdina Jindřich prožívá.

Výrazný rozpor z hlediska času nalézáme na úrovni trvání. Rimmon-Kenanová hovoří o „trvání textu“ a „trvání příběhu“. Vztah mezi nimi je patrný v rozdílu času, který ubíhá v příběhu (minuty, hodiny, dny apod.), a délky textu.⁹⁵ V *Pozdním létě* jsou časté pasáže, kdy je „trvání textu“ mnohdy výrazně delší než čas příběhu, např. osmnáct stran čítá pasáž, kdy Risach ukazuje Jindřichovi zahradu, péči o růže a o ptáky, kteří mu pomáhají zbavovat zahradu hmyzu.⁹⁶

Události v příběhu, které se opakují a udávají Jindřichovu životní řád, jsou vyprávěny jednou; Rimmon-Kenanová tuto formu nazývá „iterativní“:

„Za krásných dnů o polednách, která byla už také čím dál teplejší, jsem rád sedával na lavičce pod velkou třešeni a hleděl na bezlisté stromy, na čerstvě uvláčená pole, na zelené pásy ozimů, na rašící louky a vonný vzduch, jaký začátkem jara vyvěrá ze země, na vysoké hory, třpytící se ještě obrovskými spoustami sněhu.“⁹⁷

Užití této formy vyvolává ve čtenáři pocit cykličnosti a harmonického životního rytmu.

5.3.2 Čas Raisova Západu

Kategorie času v románu *Západ* je jasně ohraničená. Příběh se odehrává přibližně v průběhu půl roku, přičemž údaje o době nám poskytují hlavně proměny přírody. V první kapitole čteme „všechny barvy pestrošatého podzimku svítily v něm svěžestí“⁹⁸, nebo je čas určen událostmi církevního kalendáře, např. „[...] v neděli odpoledne před sv. Petrem a Pavlem“⁹⁹. Arne Novák si všímá, že si Rais vybírá podzim a zimu, „kdy nejméně barev a nuancí rozestřeno nad jeho rodným krajem, kdy vše klidně spočívá, harmonujíc s resignací upracovaného lidu,“¹⁰⁰ nejen v *Západu*.

⁹⁴ RIMMON-KENANOVÁ, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Brno: Host, 2001, s. 54.

⁹⁵ Ibidem, s. 60.

⁹⁶ Srov. STIFTER, Adalbert. *Pozdní léto*. Praha: Odeon, 1968, s. 79–97.

⁹⁷ Ibidem, s. 131.

⁹⁸ RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha, 1971, s. 15.

⁹⁹ Ibidem, s. 265.

¹⁰⁰ NOVÁK, Arne. Karel V. Rais. Studie literárně historická. In: *Obzor literární a umělecký*. 1900, 2 (3–4), s. 36.

Není přesně určena doba, v níž se román odehrává. Novák tvrdí, že Rais „neuvádí osob svých v periody dějinně významné,“¹⁰¹ ale naopak v dobu bez vnějších konfliktů, aby se pozornost čtenáře upnula k postavám a ne ke kontextovým informacím. Pravdou však může být, že prostředí, v němž se kniha odehrává, je natolik uzavřené vůči okolnímu světu, že „velké dějiny“ nemají výraznější vliv na životy vesničanů v horách.

Příběh je vyprávěn chronologicky a některé zprostředkované události se odehrávají paralelně. V první kapitole je farář Kalous na pohřbu ve Skalsku a mezitím se páter Letošník odhodlává k tomu, aby Kalousovi řekl o svém odchodu.

Ve vypravování dochází k analepsím, které často mají upřesňovat kontext události. Do minulosti se vyprávění vrací s ohledem na „fokalizátora“ vypravování, např. když je děj nahlížen prostřednictvím kaplana Letšníka, sledujeme jako čtenáři také jeho vzpomínky na jeho přidělení do Studence:

„U konzistoře, znajíce mužnou, dobrou povahu Letošníkovu, poslali ho na prvou štaci do Studence, doufajíce, že tam vydrží déle než kdokoliv jiný. Bylo s tím místem trápení; farář nad hrobem, osada chudá a k tomu v drsnu na konci světa.“¹⁰²

5.4 Prostředí

Prostředí, do něž je zasazen děj *Západu* i *Pozdního léta*, je jednou ze styčných ploch těchto děl. Literárním prostorem se z teoretického hlediska zabývala Daniela Hodrová v *Poetice míst*, kde zdůrazňuje, že se jedná pouze o textovou strukturu a nelze ji vztáhnout k přirozenému světu. Specifický model světa, který je vlastní každému autorovi, je podle Hodrové vždy určen dobou (případně uměleckým směrem) a zvoleným žánrem.¹⁰³ Na této kategorii si tedy budeme moci povšimnout rozdílů mezi místy formovanými biedermeierovskou poetikou v napětí vůči postupům ideálního realismu.

5.4.1 Prostředí v románu *Pozdní léto*

Děj románu *Pozdní léto* se odehrává z velké části v podhůří vysokých hor, kde je u vesnice Rohrberg stavení, které vypravěč nazve „Růžový dům“. Důležitou součástí fikčního světa je v tomto případě nejen podhorská krajina, ale také interiéry a blízké okolí domu, ve kterém žije pan Risach.

¹⁰¹ NOVÁK, Arne. Karel V. Rais. Studie literárně historická. In: *Obzor literární a umělecký*. 1900, 2 (3–4), s. 36.

¹⁰² RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha, 1971, s. 49.

¹⁰³ Srov. HODROVÁ, Daniela a kol. *Poetika míst*. Jinočany: H&H, 1997, s. 115.

Krajina v okolí Růžového domu je idealizována nejen z estetického hlediska, ale také prostřednictvím praktických kvalit – je nejen krásná, ale také velmi úrodná: „Je to úrodná země, Bohem požehnaná,“ řekl jsem.“¹⁰⁴

Tzv. „Růžový dům“, v němž žije Risach a Jindřich zde nalézá přístřeší, se vymyká venkovskému prostředí, v němž se nachází: „A na jednom vršku byl dům, který nevypadal ani jako selský statek, ani jako hospodářské stavení nějakého místního sedláka, spíš jako venkovské sídlo člověka z města.“¹⁰⁵ Z hlediska prostředí spojuje *Pozdní léto* honosný měšťanský dům typický pro poetiku *biedermeieru* a vesnici skrytou mezi horskými úbočími, která bývá dějištěm žánru *idyly*.

Prostředím románu jsou také interiéry sídla, pro které je mimo jiné typický mramor, který byl drahou surovinou a symbolizuje zde čistotu a dokonalost, a dřevěný vykládaný nábytek, který je obrazem řemeslné zručnosti a dokonalého provedení. Dům odpovídá požadavkům *biedermeieru*: „Obrázky měšťanského prostředí obsahují řadu detailů, které implikují útulnost, blahobyt a citové teplo.“¹⁰⁶

5.4.2 Prostředí v *Západu*

Západ se odehrává, stejně jako *Pozdní léto*, v prostředí hornaté krajiny. Předlohou pro Studenec, kam je zasazen děj Raisova románu, prý byly Kameničky na Hlinecku.¹⁰⁷ Krajina je součástí života postav a často jsou prostřednictvím obrazů přírody evokovány emoce spojené s danou událostí; např. když mladý páter Letošník odjíždí ze Studence: „Obloha byla jako popel, od severu mírně válo; zamračený podzimní den se loudal horským dolem. Země byla ztuhlá a sem tam se již bělal svátý poprašek sněhový.“¹⁰⁸ Podle Jaroslavy Janáčkové patří právě evokace krajiny k půvabům románu: „Souzní s postavami, je představována jakoby jejich očima; jako součást jejich pracovních úkonů a úkolů strhuje k sobě zvláštní zájem. [...] Však také *Západ* dal jeden dalekosáhlý podnět českému krajinářství.“¹⁰⁹

Svou roli v charakterizaci prostředí hrají také názvy obcí, do nichž je příběh zasazen. Vesnice, ve které se odehrává většina děje *Západu*, se nazývá Studenec, jiná nese název

¹⁰⁴ STIFTER, Adalbert. *Pozdní léto*. Praha: Odeon, 1968, s. 39.

¹⁰⁵ *Ibidem*, s. 39.

¹⁰⁶ KUSÁKOVÁ, Lenka. *Biedermeier a literatura*. In: LORENZOVÁ, Helena a PETRASOVÁ, Taťána, eds. *Biedermeier v českých zemích*. Praha: KLP, 2004, s. 290.

¹⁰⁷ Srov. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Literatura realisticko-naturalistické orientace*. In: LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 373.

¹⁰⁸ RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha, 1971, s. 92.

¹⁰⁹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Západ*. In: *Stoletou alejí*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 195.

Skalsko. Oba tyto názvy nám mohou evokovat ráz prostředí, v němž se *Západ* odehrává – chladnou kopcovitou oblast s těžkou dostupností, kde není život snadný.

Přestože se oba romány odehrávají v podobném prostředí, liší se zejména jeho pojetím a rozdílným vztahem k přírodě. Zatímco v *Pozdním létě* je vztah k venkovské přírodě velmi pozitivní a veškeré aspekty jsou takřka glorifikovány, součástí *Západu* jsou i problematické stránky života v horách, např. horší finanční situace: „Kaplan se usmál, přisvědčil a odpověděl: ‚Velcí boháči jako dole v kraji, myslím, že mezi námi nejsou!‘ – ‚Lidé jako kraj, miláčku,‘ odvětil farář.“¹¹⁰. Lidé ve Studenci a v okolí často touží dostat se z horského venkova do města za práci nebo za penězi.

5.5 Utváření tématu

Téma textu je abstrahovaná základní myšlenka, která je formovaná literárními motivy. Motivem je míněna nejmenší plnovýznamová jednotka, která vytváří v textu strukturu. Rozlišujeme motivy klíčové a vedlejší, situační a typové apod.¹¹¹

V této kapitole se budeme věnovat motivům vybraných románů a pokusíme se na základě jejich analýzy pojmenovat jejich místo ve významové výstavbě textu.

5.5.1 Výrazné motivy v *Pozdním létě*

Důležitým motivem je v *Pozdním létě* mladá čistá láska, nejen v pojetí vypravěče Jindřicha a Natálie, ale z vyprávění se dozvídáme také o vztahu Natáliiny matky Matyldy a Risacha. Zatímco vztah vypravěče je takřka idylický a nic mu nebrání, Risachova láska je spojena s jedním z mála konfliktů, které se v knize vyskytují.

Vztahu mladého domácího učitele Gustava von Risach a měšťanské dcery Matyldy nebylo přáno, protože byli podle Matyldiných rodičů ještě příliš mladí. Zatímco Risach s nimi souhlasí, Matylda se chce proti tomuto rozkazu vzbouřit. Je rozčilená Gustavovou pasivitou. I když se jejich láska nenaplní a jejich cesty se rozcházejí, vyústění je idylické – Matyldin syn dostane jméno po Risachovi a muž se mu stává druhým otcem a vychovatelem.

V postavě Risacha je tematizováno stáří v *Pozdním létě*: „Můj čas“, odpověděl hostitel, „je teď už vyměřen tak, že bych neměl dělat nic jiného, než myslet na smrt, anebo s ním nakládat tak, jak se mi zlíbí. Co výlučného může mít na práci tak starý člověk, jako

¹¹⁰ RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 51.

¹¹¹ Srov. LUBKOLL, Christine. Motiv, literární. In: NÜNNING, Ansgar, TRÁVNÍČEK, Jirí a HOLÝ, Jirí, eds. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host, 2006. 912.s. 530–531.

já?“¹¹² Muž cítí, že smrt může přijít brzy, a proto se snaží předat své znalosti a zkušenosti mladší generaci.

5.5.2 Motivy v *Západu*

Stejně jako v *Pozdním létě* je i v Raisově *Západu* tematizováno moudré stáří, ale také „západ“ života jako doba, kdy všichni blízcí odcházejí. Motivem, který se v *Západu* několikrát opakuje, je pohřeb. Kniha pohřbem nejen začíná, ale také k němu nevyhnutelně směřuje. Farář Kalous je přítomen odchodům svých blízkých a prohlubují v něm smutek. Zároveň je ale pohřeb vnímán jako svátost a definitivní ohraničení pozemského bytí: „Mastnou Ančku dnes podruhé vnášeli do studeneckého kostela: poprvé před sedmdesáti lety, když ji kmotři přinesli ke křtu – dnes podruhé, aby ji opět odevzdali matce zemi.“¹¹³

Podle Jaroslavy Janáčkové hraje stáří v *Západu* výraznou roli: „Tématem *Západu* tedy není čekání na smrt. Farář Kalous se brání bezmoci stáří, osamělosti i pomyšlení, že míra jeho poslání je naplněna; nerad, i když s bodrostí sobě vlastní, se vžívá do situace výměnkáře.“¹¹⁴ Motiv stáří není v románu přítomný pouze postavou Kalouse, ale také jeho sestry Kristinky. Toto životní období je v románu tematizováno nejen jako období mnoha životních zkušeností, ale také jako dobu ubývajících sil, nemocí a odchodu mnoha přátel.

Rodina, která je klíčovou biedermeierovskou hodnotou, zatupuje v *Západu* rodina řídicího Pondělíčka, která je obrazem harmonickým vztahů mezi rodiči a dětmi. Přestože okolnosti nejsou ideální, není to pro ně důvodem k neštěstí a drží pospolu.

V utváření tématu hrají svou roli též názvy obou vybraných románů. *Západ* i *Pozdní léto*, evokují konec určitého období. Germanista Eduard Goldstücker, který napsal doslov k českému vydání *Der Nachsommer* z roku 1968, ale nepovažuje překlad názvu jako „*Pozdní léto*“ za nejvhodnější, protože německé slovo „*Nachsommer*“ označuje několik slunných dní na rozhraní mezi létem a podzimem, které se v češtině označují jako babí léto.¹¹⁵ Zatímco „*Západem*“ je myšleno stáří a odcházení hlavní postavy, „*Pozdní léto*“ odkazuje spíše na konec radostí spojených s mládím a začátek nových povinností.

¹¹² STIFTER, Adalbert. *Pozdní léto*. Praha: Odeon, 1968, s. 425.

¹¹³ RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha, 1971, s. 171.

¹¹⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Západ*. In: *Stoletou alejí*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 194.

¹¹⁵ Srov. GOLDSTÜCKER, Eduard. Doslov. In: STIFTER, Adalbert. *Pozdní léto*. Praha: Odeon, 1968, s. 505.

5.6 Styl

V této kapitole se budeme krátce věnovat slohovým postupům, které jsou typické pro analyzované romány. Některé prvky už byly zmíněny např. na úrovni vypravěče, takže se bude jednat spíše o shrnutí.

Pozdní léto má tendenci k monumentalizaci nejen po stránce obsahové, ale také z hlediska stylu. Pro vypravování jsou typická dlouhá, „košatá“ souvětí a zejména rozsáhlé popisy prostředí i pracovních postupů, např.

„Když byla připravena hlína, vykopali jsme před domem hluboký široký příkop a sypali ji tam. Potom jsme vztyčili železnou mříž, ale předtím jsme ji vydatně natřeli olejovou barvou, aby od země nezahnívala, a jednou zjara jsme do zkyprené země zasadili růže, které jsem buď sám vypěstoval, nebo si je dal od pěstitelů růží poslat.“¹¹⁶

Popisy jsou v *Pozdním létě* velmi detailní, což působí autenticky, ale zároveň je to náročný prvek pro udržení čtenářské pozornosti. Kvůli tomu byl román dlouho negativně hodnocen.

Západ je oproti tomu založen na dialogičnosti textu. Rozhovory mezi postavami tvoří většinu knihy, díky čemuž působí román čtivě a plasticky. Arne Novák hodnotí Raisovu slovní zásobu jako chudou a všední: „[...] jest to zásoba jazyková, již najdete v každém zažloutlém a zaprášeném fascikulu dopisů nejprůměrnějších lidí venkovských, jež vykazují zápisky a poznámky hospodářské v kterémkoliv kalendáři nebo rodinné záznamy na posledních listech odřehého Nebekliče.“¹¹⁷ Používání lexika běžného pro venkovský lid může být jednak prvek, vedoucí k větší autentičnosti zobrazovaného prostředí, ale také cesta k větší čtenářské přístupnosti právě mezi „běžným“ lidem.

Arne Novák si všímá, že Raisova tvorba si získala popularitu mezi „intelligentními čtenáři“, které zaujal „neznámý svět drobných lidiček venkovských, malých, všedních zájmův a střídmych, prostředních bolestí.“¹¹⁸ Oblibu našel také u městského obyvatelstva, pro něž byl venkov v Raisově podání novým světem, „jejich unavené duši lahodícím a ji osvobozujícím,“¹¹⁹ stejně jako u střední inteligence z venkova. Nejvíce však k Raisově tvorbě tíhnou čtenáři z lidových vrstev.¹²⁰

¹¹⁶ STIFTER, Adalbert. *Pozdní léto*. Praha: Odeon, 1968, s. 82.

¹¹⁷ NOVÁK, Arne. Karel V. Rais. Studie literárně historická. In: *Obzor literární a umělecký*. 1900, 2 (3–4), s. 34.

¹¹⁸ *Ibidem*, s. 53.

¹¹⁹ *Ibidem*, s. 53.

¹²⁰ Srov. *ibidem*, s. 54.

6 Závěr

Přestože vychází román *Západ* o téměř půlstoletí později než Stifterovo *Pozdní léto*, nalzáme v těchto románech řadu podobností a styčných bodů na úrovni napětí mezi poetikou biedermeieru a postupy ideálního realismu.

Pozdní léto platí za ukázkový příklad biedermeierovského Bildungsromanu. Vypravěč v ich-formě pochází z měšťanské rodiny, čtenáři zprostředkovává ideální a takřka bezchybný svět, v jehož kulisách se může soustředit na vzdělání a poznávání světa. Je schopný si ale také najít manželku a pokračovat v harmonickém rodinném životě. V *Pozdním létě* už můžeme pozorovat prvky nastupující realistické tendence, zejména na úrovni utváření textu, např. v detailních popisech práce kolem „Růžového domu“. Sledujeme také snahu bouřit se proti konvencím doby, když se mladé Matyldě nelíbí rozkazy od rodičů. Zároveň v románu doznívají tendence romantismu, což naznačuje tajemná atmosféra a řada záhad kolem postavy Risacha a vypravěčovy milé Natálie.

Západ se soustředí na konec života své hlavní postavy, staříckého faráře. Převládají zde prvky realismu – v psychologicky prokreslených výjevech sledujeme Kalousovo osamění, neduhy stáří, které si naopak Stifter v *Pozdním létě* nepřipouští. Podobný kontrast je patrný také v zobrazení horského prostředí v obou románech. Zatímco Stifter idealizuje život vzdálený od „velkého světa“ měst, Rais v *Západu* reflektuje i problematcké stránky, např. horší materiální situaci nebo špatným počasím ztíženou dostupnost. Krajina v *Západu* ale hraje významnou roli v nastolení atmosféry.

Pro *Západ* je typická snaha o autentičnost a pravděpodobnost, která se projevuje nejen v konfrontaci s každodenními problémy obyvatel horských vesnic, ale také v užité formě vypravování. Román je z velké části dialogický a prostřednictvím rozhovorů se předává většina informací o postavách i ději. Hledisko vypravěče se střídá s ohledem na komplikace, které v příběhu nastávají a které jsou řešeny ideálně a s optimistickým vyzněním.

Ze srovnání románů *Západ* a *Pozdní léto* vyplývá, že biedermeierovský model se v literatuře vyskytuje i ve 2. pol. 19. stol., přestože bývá ohraničován léty 1815–1848. Prvky biedermeieru jsou přítomné zejména v dílech populárních, hojně čtených širokou veřejností a opakovaně vydávaných, ale častou jsou tyto prvky modifikovány oproti biedermeieru ve 40. a 50. letech. Mezi taková díla řadíme i *Západ*, kde se doplňují prvky biedermeieru, např. důraz na tradiční hodnoty či úcta ke stáří, a realistický vyprávěcí postup.

Ideální realismus, který v *Západu* můžeme zaznamenat, je tudíž syntézou vyprávěcího postupu realismu, který se nebojí nastolovat problémy a téměř kritický pohled na skutečnost, a *biedermeierovské* poetiky, která dbá na harmonii ve vztazích i ve vyústění problémů. Právě hladké řešení každodenních starostí je důvodem, proč je *Západ* čtenářsky přístupný a je možné se na něj dívat nejen analyticky, ale také se nechat unášet laskavým příběhem o harmonickém stáří faráře Kalouse.

7 Seznam použité literatury a zdrojů

7.1 Primární zdroje

RAIS, Karel Václav. *Západ*. Vyd. 27. Medailon o autorovi napsala Jaroslava Janáčková. Praha: Československý spisovatel, 1971. 284 s.

STIFTER, Adalbert. *Nachsommer*. Düsseldorf: L Schwann Verlag, 1949. [online] Dostupné z: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/der-nachsommer-219/1>. [cit. 26. 04. 2016]

STIFTER, Adalbert. *Pozdní léto*. Vyd. 1. Přeložila Jitka Fučíková. Doslov napsal Eduard Goldstücker. Praha: Odeon, 1968. 512 s.

7.2 Sekundární zdroje

BĚLÍČEK, Pavel. *Dějiny české literatury ve statistických grafech a tabulkách 3*. Vyd. 1. Praha: Urania, 2008. 345 s. ISBN 978-80-86580-24-1.

BOK, Václav. *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských*. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1987.

ČECH, Leander. Výpravná prosa. In: *Osvěta: Listy pro rozhled v umění, vědě a politice*. 1893, s. 855–860.

Estetika. Časopis pro estetiku a teorii umění. 2006, 33 (3–4). ISSN 0014-1291.

FOŘT, Bohumil. *Literární postava: vývoj a aspekty naratologických zkoumání*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2008. 111 s. Theoretica & historica, sv. 2. ISBN 978-80-8577-861-8.

GOLDSTÜCKER, Eduard. Doslov. In: STIFTER, Adalbert. *Pozdní léto*. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1968, s. 505 – 510.

HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně*. Vyd. 2. Praha: ARSCI, 2010. 328 s. ISBN 978-80-7420-011-3.

HODROVÁ, Daniela a kol. *Poetika míst*. Vyd. 1. Jinočany: H&H, 1997. 253 s. ISBN 80-86022-04-8.

HRDINA, Martin. *Mezi ideálem a nahou pravdou: realismus v českých diskusích o literatuře: 1858–1891*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2015, 527 s. ISBN 978-80-200-2525-8.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In: POHORSKÝ, Miloš a kol. *Dějiny české literatury III*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 465–485.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel Václav Rais. In: RAIS, Karel Václav. *Západ*. Vyd. 27. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 3–7.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Rané setkání Boženy Němcové s Adalbertem Stifterem. Jeden klíč k Babičce. In: *Božena Němcová a její Babička*. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky Praha 28. 6. – 3. 7. 2005. [online] Vyd. 1. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006. 73–82 s. ISBN 80-85778-53-X. Dostupné z: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/kongres/tretiIII/tretiIII.pdf>. [cit. 26. 4. 2016]

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Západ. In: *Stoletou alejí: O české próze minulého věku*. Vyd. 1. Praha: Československý spisovatel, 1985. 192–196 s.

JIRÁT, Vojtěch. Český a německý biedermeier. In: Týž. *Portréty a studie*. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1978, s. 545–547.

LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Vyd. 2. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 1082 s. ISBN 978-80-7106-963-8.

LORENZOVÁ, Helena a PETRASOVÁ, Taťána, eds. *Biedermeier v českých zemích*. Sborník příspěvků z 23. Ročníku symposia k problematice 19. stol. Vyd. 1. Praha: KLP, 2004. 464 s. ISBN 80-86791-08-4.

MOCNÁ, Dagmar a PETERKA, Josef. *Encyklopedie literárních žánrů*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X.

NOVÁK, Arne a Jan V. NOVÁK. *Přehledné dějiny literatury české*. Vyd. 5. Brno: Atlantis, 1995. 1808 s. ISBN 80-7108-105-1.

NOVÁK, Arne. Karel V. Rais. Studie literárně historická. In: *Obzor literární a umělecký*. 1900, 2 (3–4), s. 33–39, 51–54.

NÜNNING, Ansgar, TRÁVNÍČEK, Jiří a HOLÝ, Jiří, eds. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Vyd. 1. Přeložili Aleš Urválek a Zuzana Adamová. Brno: Host, 2006. 912 s. ISBN 80-7294-170-4.

RIMMON-KENANOVÁ, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Vyd. 1. Přeložila Vanda Pickettová. Brno: Host, 2001. 176 s. ISBN 80-7294-004-X.

STANZEL, Franz K. *Teorie vyprávění*. Vyd. 1. Přeložil Jiří Stromšík. Praha: Odeon, 1988. 321 s. Ars. Literárněvědná řada.

STIFTER, Adalbert. Balon. [online] Přeložil František Dědek. *Koleda*. 1858, 8, s. 97–106. [cit. 26. 04. 2016]

Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowVolume.do?it=0&id=13483>.

STROMŠÍK, Jiří. Stifterovy návraty. In: *Od Grimmelshausena k Dürrenmattovi*. Vyd. 1. Jinočany: H&H, 1994, s. 76–87. ISBN 80-85787-68-7.

STROMŠÍK, Jiří. Stifterovy prózy. In: STIFTER, Adalbert. *Horský křišťál*. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1987, s. 681–687.

OPELÍK, Jiří a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2000, s. 733–1522. svazek II P–Ř. ISBN 978-80-2000-708-3.

TUREČEK, Dalibor. Synopticko-pulzační model českého literárního realismu – Pracovní hypotéza. In: TUREČEK, Dalibor a kol. *České literární romantično*. Vyd. 1. Brno: Host, 2012, s. 265–282. ISBN 978-80-7294-733-1.

VLAŠÍN, Štěpán a kol. *Slovník literárních směrů a skupin*. Vyd. 2. Praha: Orbis, 1977. 351 s.